

על ההבחנה בין רפורמה להתחדשות דתית

"אל תאמר מה היה שהימים הראשנים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על זה"

קשה למצוא תנועה חדשה שאין לה שורשים או עניינים הניתנים להשוואה עם תקופות קדומות. עם ישראל צלח תרבויות מגוונות בהיקף שאין כדוגמתו, וריבוי מפגשים אמנם זה הביא לברכה מרובה בהעשירו את אוצרות רוחו ואת גלויי תורתו, אך גם הותיר בו צלקות לא מעטות. כל מפגש בתפישות עולם אחרות, בעיקר תחת עולה הכבד של גלות או של כיבוש על ידי ממלכה זרה, לא חלף בלי להשאיר חללים פעורים ונזקים של ממש. אחת הצלקות הבסיסיות היא החשדנות הכוללת כלפי כל תנועת התחדשות דתית. בדורות האחרונים חוותה זאת על בשרה תנועת החסידות, שנאלצה להילחם על עצם הלגיטימציה להענקת חיות חדשה לקיום המצוות. הפחד מפני החסידות התעצם בשל הניסיון המר שנבע מקיומן של תנועות התחדשות כגון השבתאות והפרנקיסטים. אמנם, מפגשה של החסידות במתנגדות הביא לעידוןן של השתיים, ולהשפעה הדדית.

גם חלקים מסוימים של תנועת ההשכלה נבעו מרצון עמוק להתחדשות דתית. בין משמעויותיה השונות של ההשכלה, לרבדיה ולאזוריה השונים, קיימת הייתה גם בקשה לשיבה אל החיים ואל עושר התרבות, למוסר הנביאים ולבחינה מחודשת של ההלכה. אחד הדברים המפליאים הוא להשוות בין דבריהם של מנדלסון וחלק מתלמידיו לבין, להבדיל בין הקודש ובין החול, בית מדרשו של הראי"ה זצ"ל. הדמיון הרב בבקשת החיבור המחודש אל החיים, איחוד הלכה ואגדה, השבת המעמד של החלק הרוחני בתורה, חשיבותם של המוסר הטבעי ושל יצירות האדם - אלה ועוד נושאים רבים אחרים מופיעים בשתי המשניות בהיקף נרחב.

דווקא דמיון זה מעלה בשיא העוצמה את השאלה כיצד אכן ניתן להבדיל בין הקודש ובין החול, בין תנועת רפורמה שהובילה לקריסת הקשר שבין ישראל לאביהם שבשמיים, לבין קריאה לתחייה רוחנית. נזקיה של תנועת ההשכלה והמחיר הרב ששילמה האמונה הישראלית ניכרים עד היום, וצלקת זו אינה מאפשרת התעלמות מן האפשרות שיכוונותיך רצויות אבל מעשיך אינם רצויים'. משום כך, נקודת המוצא העיקרית היא השמרנות ושמירת מסורת ישראל ללא נכונות למפנה והתחדשות, והמוציא מחבירו עליו הראייה, לאמור: על המבקש לעסוק בתחיית התורה וההלכה להביא ראייה שדרכו לא תוביל אל אותם אסונות שהביאו עלינו מבקשי דרכים חדשות לעשיית רצון ד'.

מעבר לשאלה התיאולוגית עומדת שאלה זו אף במוקד העיסוק בבקשת חוויית האמונה. גם כאן, הגבול בין קרבת אלוקים לבין עבודה זרה דק ביותר. במקורות רבים עולה שאלה זו, ובראשן הניסיון להבחין בין העגל לבין המשכן. החוויה הדתית העזה שבעגל הזהב, הריקודים, המחולות והקרבת עולות וזבחים לדי' אלוקי ישראל שהוציאם ממצריים, מעידה על כך כי גם החוויה הדתית עלולה להירשם לדיראון עולם, ואין ערובה כי כוונה טובה מובילה למעשה. להבדיל בין הקודש ובין החול, אנו מוצאים בפרשה הצמודה לה, פרשת המשכן, את המקום בו איווה ד' להשרות את שכנתו מעליו. במקום זה מצויה חוויה דתית עצומה, שדוד המלך ביטא אך חלק ממנה בפרקי תהילים. ראשונים דנו בשאלת ההבחנה בין זה לזה, חלקם ביססו את ההבדל על בחינה אמפירית

בין רפורמה להתחדשות דתית

של הבדלים ממשיים בין העגל לבין המשכן, וחלקם העמידו את ההבדל כולו על ההבחנה בין דבר שנצטוו עליו לבין דבר הציווי האלוקי שלל אותו. בין כך ובין כך, גם המבקשים את תחיית החוויה הדתית בזמנינו מחויבים לשים גבול בין זה לבין זה.

חלק ניכר מהדיון שבהתחדשות הדתית מתייחס, ובצדק, לקו הגבול הסמוי והבלתי ניתן להגדרה בין התחדשות דתית לבין רפורמה, ובין תפישת עולם שבבסיסה יראת שמיים ורצון לתקן עולם במלכות שדי לבין פריקת עול והתחסדות. יכולת ההבחנה בין רוממות א-ל לבין חרב פיפיות, בין היתעטרות מזויפת בנכונות להתמודד עם העתקת התורה מדור לדור לבין חיפוש אחר הצדקה אידיאולוגית לשיגיון לב ולרפיון רוחני היא תנאי מהותי העומד כמחסום בפני שינויים רוחניים רבים.

שאלה זו אינה שיפוטית בלבד ואינה נוגעת להערכת תנועות ומעשיהן בלבד. אף שקביעת עמדה שיפוטית הכרחית, ואתייחס לכך עוד בהמשך, שאלת קו הגבול היא שאלה אימננטית. בעלי המוסר ואף אלה שקדמו להם הרחיבו הרבה בצורך של האדם לבחון את עצמו. הידיעה כי למיימינים בה סמא דחיי ולמשמאילים בה סמא דמותא מחדדת את הצורך לבחינה עצמית ולדקדוק בטיב הכוונות ומגמותיהן. אף התורה עצמה יכולה להפך לסם המוות, ודווקא בשל בקשת החיים. הדברים חשובים שבעתיים כשעוסקים בעניינים שהגבול ביניהם לבין קריסה מוחלטת של דברי תורה דק מאוד. אז נולד צורך של ממש לבחון בחינה פנימית את טיב הכוונות והמעשים. נכון הוא כי בדרך כלל אין הקפדה יתרה על כוונה במצוות, והפסיקה כי מצוות צריכות כוונה נוגעת לרובד נמוך ביותר של הכוונה. אף על פי כן, בעניינים הנוגעים בשינוי והתחדשות שאלת הכוונה מהותית, ולא תוכל להתעלם. מובן הדבר שלא ניתן להתכחש גם לשאלה הציבורית - דווקא הכוונה החיובית יכולה להזין את אש הרפורמה והקעקוע הנוצר במקומות אחרים, וחובת ההיזהרות בדברים כפולה שבעתיים.

ברם, למרום הצורך בבחינה מדוקדקת ביחס לטיב הכוונות והמגמה היכולת לקביעת אמות מידה המאשרות את הכוונה והמעשה הרצויים נראית בלתי אפשרית. שכן, לרוב אין היא נוגעת במעשים ובהתנהגויות חיצוניות, אותם ניתן לסמן בצורה חדה וברורה, אלא בעניינים הנוגעים במוטיבציה ובחפץ הפנימי. לא ניתן לנסח הלכות שולחן ערוך של התחדשות אמונית בשל העובדה כי אין מדובר בהלכות חתוכות. הלכות אלה, אף שהן המתחדשות בכל יום, עדיין ניתנות להגדרה ולניסוח מעשי. אולם בעוסקנו במגמת חיים ובשילובם של תכנים פנימיים, עולה השאלה כיצד בכלל ניתן לבחון מגמה ומוטיבציה? מי יוכל להעיד ומי יוכל לשפוט האם מקור ההצעה הוא בניסיון לכוון לרצון ריבונו של עולם או שהדברים נובעים מתסכול, מריחוק אמוני ומרצון להתבלט? האם מקור הקול הפנימי הדובר הוא היצר הטוב או הקול הוא דווקא קולו של השטן? גם המבט לעתיד לוט בערפל - האם ברכה תביא התחדשות זו או דווקא תלבה את אש ההתרחקות מאמונה ומצוות. למעלה מזאת, כל עמדה שיפוטית נושאת בחובה לא מעט מן ההתנשאות - כביכול ממתין מאן דהו לקבלת רשיון לשאול שאלות ולהשיב תשובות אמת, והמבקר את התהליך הוא השופט העליון שאיש לא מינהו. אף כאן, קו הגבול בין סמכות לציות ובין רפורמה להתחדשות כמעט ואינו ניתן למתיחה, ולפיכך ניסיון לתלות את ההתייחסות לסוגיה בטוהר הכוונות נראה כבלתי אפשרי.

בין רפורמה להתחדשות דתית

זאת ועוד, קביעת חז"ל כי הידיעה מה בלב חברו של אדם היא אחד דברים שאין אדם יכול לעמוד עליהם מקשה על ניסיון שימת הגבול. כל התייחסות לדמות חיצונית ולדרכי ביטוי מעשיים לוקה בחסר. אותו מעשה עצמו מקבל פרשנות שונה לאור מה שהוטבע במעשה. דרך משל, שתיקה יכולה לנבוע מרדידות ואטימות, ואף מתחושות ייאוש שכל הדברים יגעים, ויכולה היא לנבוע במידה לא פחותה מהראשונה מעוצמת רגשות היכולות להיות מובעות בשתיקה בלבד – לך דומיה תהלה. כיצד ניתן למדוד האם המאחר בזמן תפילתו עושה זאת כתוצאה מעצלות בסיסית המצויה בו, או שהמתנת הזמן נובעת מרצון להגיע אל התפילה בשיא ריכוזו הרוחני, ואף אם מדובר במבחן פנימי בו בוחן האדם את עצמו - כיצד יוכל הוא להבחין במניעים אלה בתוך עצמו? מה הכלי לקבוע כי זה המתגלח בחול המועד עושה זאת בשל כבוד המועד ולא מכוח הסתייגותו ורצונו שלא יזהוהו כאדם מאמין? כבר הדיון הפילוסופי בדבר הגבורה, והיכולת למתוח את קו הגבול בינה לבין הפזיזות או השחצנות וההתנשאות, מלמד שלא בהכרח ניתן לראות במי שרץ אל מול האויב גיבור – לעיתים הוא פזיז, או גאוותן או אדם הנכנע ללחץ חברתי.

הפתרון הקל הוא, אם-כן, לדחות בשם טיעונים אלה את כל המגמות המביאות לדרישת ההתחדשות. אנו התרגלנו לקבל כמובן מאלינו את ההנחה כי במקום שיש סכנה יש לברוח ממנה, בלא להתייחס למה שעומד מנגד - הסיכוי להביא לעולם הארה גדולה יותר. גזרות חז"ל, החומרות ההלכתיות, האינטואיציה הפשוטה המורה כי הקשה הוא האמת ואילו מקור בקשת הקל הוא היצר הרע, הביאו להכרעה חדה כי יש להימנע מכל ניסיון לתיקון בשל הסכנות הכרוכות בו. קשה להכחיש כי זוהי דרכה המרכזית של תורה שבעל פה. באופן כללי, חז"ל אכן היו ריאליים מאוד ביחס לטבעו של האדם, והכירו בחולשותיו ובנטיות ליבו. הצורך לגדור גדרים ולעשות חיזוק לדברי סופרים יותר מדברי תורה, הוא אבן יסוד בחשיבה ההלכתית. אולם אין לשכוח כי לעתים יכולה דווקא התייחסות זו להוליד את ההפך, ואי-ההיענות עשויה להפוך למקור הרעה. דווקא בשל הקיפאון וחוסר התגובה למציאות משתנה עשויה התורה להינתק מן החיים ולהפוך לדבר מה שאינו רלוונטי ואינו אקטואלי. רבים ניתחו כך את תוצאות העוינות לתנועת ההשכלה - עוינות זו לא מנעה את ההתפקרות, ופעמים רבות אף העצימה אותה. כך עשוי לקרות (ואכן קורה) גם היום. משום כך, לא ניתן להתעלם מן התביעה להתחדשות רוחנית.

לפיכך, למרות כל הקשיים דומה שקיימת חובה פנימית ללוות כל ניסיון להתמודדות מחודשת בדיון מקביל על קווי הגבול, תוך התייחסות למניעים ולתוצאות. לזו זה הכרחי בשל שתי נקודות המאפילות על הקשיים שתוארו לעיל. הראשון והידוע מכולם הוא הסכנה של התמוטטות ושל התפוררות. לא מעט מגמות חיוביות וטובות הביאו לאסון ולקריסה, בשל חוסר האחריות, אי-היכולת לנבא את ההשלכות והעדר תום לב מצד חלק מנושאי בשורת ההתחדשות. למותר לציין שגם קיפאון ושמרנות מחייבים דיון מקביל כזה, שכן אף הם הובילו להתמוטטות כוללת. אחת מטענות היסוד של הראייה הייתה כי חלק ניכר מנזקי תנועת ההשכלה ומתוצאותיה החמורות נבעו בשל אי-ההיענות של עולם התורה לתביעות שהביאו אל לידתה ופריחתה. אולם מגמות של שינוי מחייבות שמירה קפדנית בהרבה. לא באנו לקלקל אלא לתקן.

אולם לא רק חשש מפני קריסה ונפילה. המאמין כי "כל זמן מאיר בתכונתו" (הראייה), וכי גילויי רוח חדשים הם חלק מן הבשורה האלוקית, אינו יכול שלא להיענות לחידושים המזמנת לו תקופה חדשה. בשינויים אלה הוא רואה תוך שיש לנפדתו מכל הקליפות,

בין רפורמה להתחדשות דתית

מאמר זה הוא פתיחה לדיון המקביל והמלווה, ובוא ניסיון להעמיד בחינה של תהליכים. ההתבוננות שהביאה לכללים אלה שילבה יסודות מחשבתיים וחברתיים כאחד, לאמור: עוצמתה של תנועה רוחנית אינו נמדדת רק בטוהר המחשבתי ובהיותה עומדת בקריטריונים אינטלקטואליים. חלק בלתי נפרד מן החיים היא יכולת יישומם בפועל, ומשמעות פגישתם עם המציאות. התורה שבעל פה אינה נוגעת רק בפירוש המכוון ביותר לרצונו של ריבונו של עולם אלא גם בגזירות ובתקנות, במנהג העוקר הלכה ובעקירת אות אחת מן התורה כדי שיתקדש שם שמיים בפרהסיא. כל אלה נוגעים גם ביכולת המימוש, בהכרת טבע האדם וחולשותיו, יצרי מעללי איש ונגיעותיו. מהלך רוחני אשר אינו מתייחס לשאלות אלה

הניסיון לנסח אמות מבחן שיד לעולמה של משנת הספק, לאמור: אף על פי שרבות מחשבות בלב איש, והספק כרוך בעקבו של המבקש לקבוע מסמרות בעניין, ישנה משנה שלמה של הכרעה במצבי ספק. למעשה, חלק ניכר מדיני ממונות שבהלכה נוגעים לניסיון להכריע במצבי ספק על ידי כלים הלכתיים שונים כמו קביעה ראשונית של חובת הבאת הראיות (המוציא מחברו עליו הראיה ודומיו), שימוש בכלים הלכתיים לפתרון הספק (כמו רוב, קרוב, חזקה ודומיהם), ניסיון לבירור הספק בעזרת טיעונים שונים (מיגו, נאמנות וכדו') ואף כלים להלכה מעשית במקום בו הספק לא נפתר כמו יחלוקו, כל דאלים גבר, יהא מונח עד שיבוא אליהו ודומיהם. אולם עניינים אלו אינם נוגעים לדיני ממונות בלבד, גם בהלכות נדרים, נזירות ושבועות קיים ניסיון חיצוני לבירור תוכן דבריו של אדם דרך מילותיו. עניין דומה קיים בהלכות הנוגעות לעבודה זרה (סוגיית העובד מאהבה ומיראה) ובעוד עניינים רבים אחרים. הבעיות הכרוכות בניסיון זה אינן מונעות את ההתמודדות עם הבעיה ועם הצורך להשתמש בביטויים חיצוניים כדי להעריך את טיבם של העניינים הפנימיים. המודעות למשנת הספק מביאה לזהירות בהסקת המסקנות, למתינות מסוימת בקביעות החדות

במוקדו עומדת שאלה הדיון המקביל והיא: כיצד ניתן להבחין בין מגמה חיובית של קידוש שם שמיים. הרצון להיות חבר לכל אשר ייראוך ומתרחק מאלה שמבקשים בשם יראת השמיים שלהם. אנו מבקשים אחר קריטריונים היכולים ללמד הן על המוטיבציה והן על העניין האובייקטיבי המכוון לאמיתתה של תורה. הצורך בשילוב של שני המדדים נובע מהעניין עצמו. המבקש לעסוק בהתחדשות דתית חייב לעשות זאת מתוך רצון לעמוד על רצון ד' ועל הדרכים הנכונות לעשות את רצונו במציאות. כיוון שמדובר בעניין פנימי השאלה שאנו מציבים בדברינו היא האם יש כלים היכולים לסייע בידינו להתמודד עם שאלת הספק - היש ד' בקרב המבקשים התחדשות אם אין. כאמור לעיל, שאלה זו נשאלת מתוך מודעות לכך שהספק לא יוסר, ושהוא ילווה אותנו אלורך כל בירור השאלה. אולם, לעתים אין זה ספק שקול אלא ספק שהדעת נוטה לאחד מן הכוונים משום ביטוייה החיצוני, וביטויים אלו הם המבוקש. עניין שני נוגע לדרכי הביטוי של ההתחדשות הדתית. ראשונים רבים פירשו חלק מן המאורעות המופיעים במקרא כעבודה זרה הנובעת ממוטיבציה חיובית, לאמור:

אין וודאות כי רצון לבטא עבודת ד' אכן עולה לרצון. לעתים רצון זה יכול להוביל לעבודה זרה של ממש. כך פירש ריה"ל את מעשה העגל וחלק מפרשני המקרא את עגלי ירבעם, וכך ראה הרמב"ם את תחילת העבודה הזרה שהייתה בימי אנוש.

"פרה אדומה":

ברצוני לפתוח את אמות המידה בקיצור סיפור שסיפר מורי הרב עמיטל. לפני שנים רבות התארח הרב בסמינריון של גשר, ולאחר שבת מרוממת וסוחפת נשאל על ידי אחת הנוכחות כיצד להתחיל להיות דתית, ולחזור בתשובה במובן המקובל של המילה. שאלה זו לעצמה היא מרתקת, ואני מניח כי לכל אחד תשובה משלו, אולם תשובתו של הרב עמיטל עשויה להוות פתיחה מצוינת לדיון.

הרב לימד כי בהגיע עם ישראל בצאתו ממצריים למרה, נאמר "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו", לאמור: עוד קודם למתן תורה קיבל עם ישראל חוקים ומשפטים חלקיים במרה. רש"י מציין שם כי למעשה נצטוו שלוש מצוות: "במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת ופרה אדומה ודינים". כפרפרזה על דברי רש"י הציע לה הרב עמיטל שתתחיל לקיים שלוש מצוות, שלכל אחת מאפיין משלה. על הראשונה מהן לנבוע מהזדהות עמוקה ומהרמוניה פנימית עמה. את זאת למד הרב עמיטל מכך שנצטוו על מצוות השבת, ובמקרה שלפנינו מצווה זו היא שהביאה אישה זו להחליט כי היא מעוניינת להתחיל לקיים מצוות. מצווה שניה הפוכה לה במגמתה: עליה לבחור במצווה המנוגדת לתפישת עולמה, שאין סיכוי כי תגיע להזדהות עמה, שהיא גורמת לה לתחושת ניכור וזרות ושכל ישותה מתקוממת נגדה - ולקיים אותה. בכך תביא לידי ביטוי כי אין עבודת אלוקים עניין העומד למשפט אנושי בלבד, אלא שיש בה ממד של קבלת עול מלכות שמיים ושל עבודה מיראה. אין מצוות ד' נתבעות לעמוד בקריטריונים אנושיים, ואין הן מותנות ברצון האדם. את זאת למד הרב ממצוות פרה אדומה, שבלטה בייחודה ובחריגותה מאז נכתבו טעמי מצוות, ונצטוונו לשומרה אף שאין האדם מסוגל להבינה. בהמשך דבריו הורה הרב עמיטל כי על המצווה השלישית להיות מצווה שבין אדם לחברו, וזאת כדי להטמיע את העובדה כי אין התורה באה לעצב יחסי אדם ואלוקים בלבד, אלא באה לתקן עולם אף בעניינים שבין אדם לחברו. עקרון זה נלמד ממצוות הדינים.

לענייני חשובה המצווה השנייה - פרה אדומה. בסיפור זה הדגיש הרב עמיטל כי חלק ממבחנה של עבודת אלוקים באמת הוא קבלת עול. במקום בו אתה מוצא ביקורת מתמדת והעמדת עבודת ד' על המובן והראוי לפי השכל האנושי בלבד - שם אין אתה מוצא עבודת אלוקים של ממש. הרצון המתמיד 'להתחבר' למצווה עלול להפוך לעבודת אלילים של ממש, בו שם האדם את עצמו במרכז, אף אם מדובר ברצון לקיים מצווה אלוקית. החיפוש המתמיד אחר אותנטיות הוא חלק מעבודה זרה, אם הוא המעמיד המרכזי של הזיקה האמונית.

יש שלמדו יסוד זה מספור עקידת יצחק. אחד הבולטים שבהם היה הגרי"ד סולוביצ'יק, אשר העמיד חלק ניכר מן החוייה הדתית על בסיס פרשת העקידה. בכך ביקש לבטא כי פעמים רבות אין האמונה אלא חוייה מלאת ייסודים. חלק מיסורים אלה נובעים מהדיסהרמוניה שבין החוייה הדתית הטבעית לבין זו האמונית. משום כך, עומד האדם לעתים בקונפליקט פנימי.

מובן כי קשה לעתים להבחין בין ביקורת על עצם המצווה האלוקית לבין תהיות על פרשנותה. פעמים רבות המחאה מופנית לא אל המצווה האלוקי אלא אל מי שפירש אותה בדרך מסוימת, ואולי יש לבחון פירוש זה מחדש על ידי השופט אשר יהיה בימים ההם. אולם כל זה אינו מבטל את עצם קיום ממד של עול. אין ריבוננו של עולם אב בלבד אלא אף מלך, ואין אנו כבנים בלבד אלא לעיתים מופיעים כעבדים. כל מי שאינו מקבל כלל זה שותף הוא בסוג מסוים של עבודה זרה,

בין רפורמה להתחדשות דתית

המבקשת לעצב את אלוהיה ואת ציוויו בכלי אנוש ואינה מכירה בממד הציווי. רק במקום בו חלק מעבודת ד' הוא הויתור והכניעה, והפקרת העצמי מול הצווי האלוקי ניתן לחפש את שורשיה של ההתחדשות הדתית. ואילו מי שכל עולמו הדתי מבוסס רק על עניינים שעמדו למשפט שכלו מבשר את הרפורמה.

כניעה זו אינה מחייבת בהכרח הסכמה פנימית. מאז ומעולם עמדו גדולי האמונה ופרשו את טענותיהם בפני בורא עולם. אברהם טוען בסיפור סדום כי שופט כל הארץ אינו עושה משפט; משה קורא האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף; חבקוק מטיח דברים כלפי מלה וכן יונה, איוב, דוד, חנה, העם כולו בימי שיבת ציון ועוד ועוד. סוגיה זו היא מסוגיות היסוד ביחס שבין האמת הפנימית לבין הטיעון המוסרי. אולם לכך אין שייכות לחובת הקיום.

על כן, אחת מנקודות המבחן היא דרך ההתמודדות עם הסתירות והמאבק הפנימי. אם כל אימת שעולה מציאות זו הטענה מופנית כלפי חוץ, ובעיקר כלפי נושאי התורה ומפרשיה, זהו סימן כי יסוד זה, של 'חוקים', חסר, ואין מדובר בתחייה דתית אלא המרתה בעבודת אלילים מן הסוג הקמאי ביותר - האדם העובד את עצמו.

הלכה:

הגדרת המושג הלכה היא מן העניינים הקשים ביותר. קשה מאוד לבאר מה בדיוק הופך דעה להלכה, ומהו היחס בין הסמכות המוענקת לרב לבין מעמדו וקבלתו בידי הציבור. אולם אי-קיומה של הגדרה מדוייקת אינו מונע שימוש במונח הלכה, לפחות במה שנתפש בעיני רבים כיסודות ההלכתיים המקובלים על כולם. אחת ההבחנות שבין רפורמה להתחדשות היא היחס להלכה, וזאת משני פנים:

הראשון שבהם הוא עצם העיסוק בהלכה. כשבאה התורה להגדיר את ייחודו של עם ישראל היא מציינת שני דברים שאחד מהם הוא "... ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנכי נתן לפניכם היום" (בשני נדון להלן). לאורך הדורות התברר כי לא רק עצם מציאותם של חוקים ומשפטים צדיקים ייחודי באומה, אלא גם העיסוק הנרחב בהם, למן הלימוד העממי של משניות או של הדף היומי ועד לגדולי תלמידי החכמים. עיסוק זה הוא יסוד מכוון באמונת ישראל, והוא גם מהווה צינור מרכזי ללימוד דרכה של תורת ישראל. גם העובדה כי מדובר לא רק בהתחדשות דתית הנוגעת החוויה הנשמטית, אלא בעיסוק אינטלקטואלי בתורת ד', מהווה ייחוד באמונת ישראל. משום כך, המבקש להרחיק רגליו מסטייתה של הרפורמה מרבה בעיסוק בהלכה ובהתוויית דרכה.

הפן השני הוא קבלת עולה של ההלכה. כהמשך לעניין הקודם שכינתיו בכותרת "פרה אדומה" נבחנת ההתחדשות הדתית גם ביחסה העקרוני לקבלת עולה של הלכה. אם אכן מדובר בהעמקת ההתקשרות ברבוננו של עולם יש לעשות זאת בדרך שהוא הכתיב בתורתו. ניתן לדון מהי אותה הלכה אך לא ניתן לערער על כללותיה. במסגרת זו אני מבקש גם להכליל עניין נוסף והוא האחריות הציבורית. ההלכה הינה ספר הכוונה לכלל האומה, ומי שמבקש לחדש במסגרתה אינו מבקש רק את עולמו האישי והפרטי אלא גם את המשמעות הציבורית של מעשיו. מי שאינו רגיש לאחריות זו, ולזהירות שבנינו לא ייהפך לסתירה ושהתחדשותו לא תיתפש כנסיגה, אינו פועל בדרכה העקרונית של ההלכה, שעיצבה חלק גדול מעצמה מכוח אחריות זו.

"ומקלו יגיד לו":

תנועה להתחדשות בוחנת כל איבר ואיבר מן ההלכה האם הוא משמש לתפקידו המקורי או ששינוי המציאות על כל גווניה, למן השיבה לארץ ישראל והתחייה שעמה, דרך השינויים הטכנולוגיים, ועד לשינויים הסוציולוגיים העמוקים משפיעים על ביטוייה המעשיים של עבודת ד'. תנועה זו יונקת מן הדינאמיות של פרשנות התורה, כפי שעולה מן המקורות, אולם היא מעוררת ספקנות כאשר מסקנותיה הם לקולא תמיד.

מגמת העיון וההתחדשות היא לכוון יותר לרצון ריבונו של עולם, ולמלא אחר הציווי האלוקי ביתר דיוק. ייתכן שיש לבחון מעת לעת את הלבוש של התגלות רצונו, אך אין בבחינה זו כדי להקל דווקא. להפך, בכל עניין ועניין יש לבחון לא רק את מה שיש להתאים מחדש אלא גם את שיש לחדש ולהוסיף. אין מדובר בחומרות בלבד, שגם להם מקום שיבורר להלן, אלא בפרשנות הנוגעת ליסוד הדין ממש. דוגמא לדבר, אם מדובר בגילוח בחול המועד, לא די להתיר את הגילוח לסוברים כן אלא שעליהם לעשות שתי פעולות נוספות. ראשית - עליהם לחייב את הגילוח בכל יום ויום ולאסור על העצלות להשתלט, כיוון שאם המגמה היא מניעת הניוול בחג יש צורך לחדד מניעה זו עד כמה שיותר. פעולה נוספת היא לתור אחר דרכים המחייבים צורות אחרות של כבוד החג, כמו הקפדה על חולצה לבנה בימי המועד ובדרכים שכאלה. ועיקר העיקרים: החיפוש אחר ביטוי תוכנו של חול המועד כדברי הירושלמי. הפסיקה חייבת להביא לידי ביטוי לא רק את הרצון להפחתת התביעה ההלכתית אלא את המרתה בעניין התובע לא פחות, אלא שבצורות שונות. דוגמא נוספת היא בקשת ההתחדשות בענייני ברכות. אין מדובר בסילוק של ברכות לא רלוונטיות דווקא אלא אף בהקפדה יתרה על השבת וההנאה האלוקית למקומה. אם אכן יש להביא לידי ביטוי בהלכות ברכות את השינויים בהרגלי האכילה שנרכשו במשך השנים צריך להיות מלווה בהקפדה יתרה על חיפוש האוטנטיות וההתאמה ולא על הפחתת הרף.

אחת הדוגמאות לכך היא הקריאה הנבואית הממקדת את ההתקדמות בעבודת ד' דווקא בעשיית הצדקה והמשפט, מול עניינים הנוגעים לבין אדם למקום. רבים באים בשם קריאה זו ורואים עצמם כממשיכי הנבואה, בכך שהם מדברים על צדק חברתי וחברת חסד. על קריאה זו להוות מוקד לחומרא יתרה והתמקדות בשאלות הצדק החברתי, למן המחויבות האישית הפשוטה (הפרשת מעשר כספים לחומרא, הזמנת נדכאים ודחויים לשולחן החג והמועד) ועד למעורבות עמוקה בשאלות ציבוריות הנוגעות לכך, תוך נכונות לוותר ולשלם מחיר סקטוריאלי מסוים. אין הקריאה הנבואית משמשת תחפושת למי שמבקש לעשות פלגין דיבוא - להאזין היטב לקריאה למה לי רב זבחיכם ולהתעלם מן קריאה כי חסד חפצתי...ודעת אלוקים. אחד המבחנים המובהקים להבחנה בין רפורמה לבין התחדשות הוא בעוצמת התביעות. אולם, למעשה אנו מוציאים כי פעמים רבות מהווה קריאה זו בסיס להשתמטות. בנוסח "רב יוסף עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו כל המיקל לו מגיד לו" (פסחים נב ע"ב).

כיצד מבקרין ?

בין רפורמה להתחדשות דתית

באחד ממאמריו המוקדמים של הראי"ה קוק הובחנה הגישה הביקורתית מהגישה הראויה לתלמידי חכמים. המבקרים מעמידים את עצמם מבחוץ, כשופטים וכמנתחים, בעוד שבעלי הגישה התורנית רואים בשיטות השונות חויית חיים וחלקיות של אמת אימננטית. מדובר בראש ובראשונה בצורות סגנוניות שונות, אולם יש בהם ממד עמוק בהרבה.

מן הבחינה הסגנונית, מחייבת התחייה הדתית זהירות וענווה, לשון שמא וזהירות שלא ליפול באובדן כבוד תלמידי חכמים. פגיעה בעקרון כבוד תלמידי החכמים מהווה פגיעה חמורה בשלשלת המסורת, ובמשקל הגדול שיש לתת לנושאי התורה. במקום בו אתה מוצא התרברבות ואף קנטור, עוונות לדורות קודמים והאשמות באטימות ובנתק, שם אתה מוצא גם את אש המחלוקת ואת סכנת ההתדרדרות. במקום בו מצויה הלשון העדינה המלווה בחשש וברצון שלא לפגוע, בהתברכות מן המסורת ובקשר עמוק אליה שם ייתכן כי מצויה תורת אמת.

אולם אין מדובר בסגנון בלבד. נקודת המבחן העיקרית היא שאלת החתירה להבחנה והפרדה מול השאיפה להרמוניה ולהשפעה ההדדית. הנטייה המחקרית היא להעצים את המחלוקת, לחדד את ההבדלים ולהעמיק את הפער בין האפשרויות השונות. זו אינה שיטה מחשבתית בלבד, אלא גם עמדה נפשית. המבקר נדרש לעמדה אובייקטיבית, נטולת מעורבות נפשית ובעלת גישה שיפוטית. גישה זו מעמידה את מברר הדרך כצופה וכמעריך, כמבקר וכבוחר. לעומתה, החיפוש אחר ההרמוניה בין השיטות השונות מבקש דווקא לצמצם את הפערים ובכך ממעיט מחשיבותו העצמית, ומעגן את הכל בתפישה כוללת. יש בעמדה זו הרבה מן הנזק, ומן הניסיון המוטעה לשטח את המחלוקת, אולם תועלתה מרובה מנזקה.

בנידון דדן, עשויה ההבחנה בין השיטה הביקורתית לבין השיטה ההרמונית ללמד הרבה על המגמות המסוכנות. תהליך התחדשות דתית מחייב ענווה בסיסית, המצילה מן הטעות. ענווה זו נתבעת כדי להבחין בין ניסיון ליצירת עבודה זרה מסוג ידוע ומוכר - האלהת האדם עצמו. זוהי המתכונת הבסיסית המרחיקה את האדם מעבודת אלוקים, ואף שהיא מתעטרת בערטת ההתחדשות הדתית מדובר בהמרת האלוקות בבן אנוש.

ועשו סייג לתורה:

שמעון הצדיק, שהיה משיירי כנסת הגדולה, עמד בצומת דרכים היסטורית, והתמודד עם שאלות דומות. אף שאין אנו יודעים מה טיבה של תקופת כנסת הגדולה, ברור כי שמעון הצדיק חי בתקופת מעבר שבין כנסת הגדולה לבין תקופת הזוגות. מפי הרב דוד פוקס למדתי כי יש קשר בין דבריו במסכת אבות לבין תקופת חייו ועל כן יש לראות בהדרכותיו דרכים להתמודדות בתקופות מעבר. אחת מהוראותיו במסכת אבות היא עשיית סייג לתורה.

עשיית הסייג לתורה מעידה על חשש תמידי המלווה כל מהלך - שמא אין מדובר אלא בדמות חדשה של יצר הרע, שלבש לו בגדים חדשים בדמות התחדשות דתית. הסייג מוודא כי האדם מתרחק ממעט מנקודת הגבול, כדי שלא יחצה את הקו הדק שבין רפורמה לבין התחדשות. אולם מעבר לסוגיית החשש קיימת גם שאלת האחריות הציבורית. כוחה של תנועה אינו נמדד בטהרתה האידיאולוגית בלבד. תנאי חיוני להתחדשות כוללת היא התאמת המגמה לתנועה ציבורית רחבה. היקף נרחב של שותפים מחייב התחשבות והתייחסות לרוב בני האדם, הרחוקים בדרך כלל משמירה קפדנית על עדינות המגמה, ומהבנת ההבחנות שבין רפורמה לבין התחדשות.

בין רפורמה להתחדשות דתית

אין הציבור יכול לעמוד בבחינה מדוקדקת ומתמדת של כל אחד מן השינויים. אחת הדוגמאות הבולטות לכך היא השימוש המופרז שנוהגים מבקשי הרפורמה בתיקון הפרוזבול על ידי הלל. אין הציבור הרחב מבחין בעובדה כי הלל לא תקן דבר שלא היה קודם, כי מדובר בתקופה בה שביעית נהגה רק מדרבנן וכי היתה זו חלק ממגמת התורה שלא יהיה לבבו של אדם בליעל וכדו'. התפישה השטחית מבקשת ללמוד ממעשיו של הלל על מגמת שינוי מתמדת בתורה. זו דוגמא אחת מני רבות המלמדת על סכנתה של תנועה ציבורית ועל האחירות הנדרשת.

חלק נכבד ממניעי הסייגים נועדו למטרה זו. תנועת רפורמה תתאפיין באי-עשיית סייג ובשבירת הגדרות. תנועה להתחדשות דתית תהיה זהירה, תקים חומות רבות של מניעת סכנות הדרדרות ותימנע מכניסה לשלאת המדרון החלקלק.

כיסוי הראש:

נביאי ישראל הטמיעו באופן שאינו משתמע לשני פנים את אי-היכולת להעריך תופעות לאור לבושן החיצוני. בדבריהם כנגד גישה מוטעית להקרבת קורבנות, הצום אשר לא בו בחר ד' וכדו' העמידו משנה שלמה הפונה אל הלב - "קרעו בגדיכם ואל לבבכם ושובו אל ד'". לא די בכך, אלא שבדבריהם נעשה שימוש מתמיד בלשון הספק, ואף בקראם לשוב בתשובה הם הדגישו את העדר הוודאות כי תשובה זו תתקבל ותהיה לרצון לפני ד'. המעשה אינו יכול להיות פרשן אמת של התוכן הפנימי.

לפיכך, כל ניסיון מעין זה שאנו עושים לעמוד דרך מעשים חיצוניים על תוך פנימי מוטל בספק. למרות זאת, יש במעשים החיצוניים דבר מה שהוא יותר מאשר עניין אינדיפרנטי. המעשה החיצוני מעיד לפחות על מגמה ורצון, על הסמל בו בוחר אדם לעטר את עצמו ועל השתייכות לקבוצה. אף זה נכון בעירבון מוגבל בלבד, שכן יש אלה העונדים סמלים חיצוניים הפוכים למהותם הפנימית כחלק מאידיאולוגיית החיים, אולם בטלה דעתם אצל כל אדם, ולאור דברינו לעיל בדבר תפקוד במצבי ספק ניתן להניח כי סמל מעיד לפחות על מגמות ההשתייכות של המשתמש בו.

כך מעיד לבוש חרדי על קבוצת התייחסות סוציולוגית (אף כי אין הוא מעיד בשום אופן על יראת שמיים פנימית); כיפה סרוגה על השתייכות חברתית לציונות הדתית וקבלת חלק ניכר מעקרונותיה כדרך חיים; גם אישה הלובשת מכנסיים מעידה על עמדתה העקרונית ביחס למגמות העקרוניות.

אחת השאלות המהותיות במישור הדתי היא עם מי בוחר האדם להקים את משפחתו ואת ביתו. חלק ניכר מהתנהגותו הדתית של האדם קשורה בחינוך שקיבל בבית, בחוסר הרצון שלו לפרוש מן ה'שבט', בלחץ חברתי ובעמדה החברתית שהוא תופש. כל אלה הם עניינים המחייבים הצגת עמדות העשויות להיות רחוקות מאוד מהתוך הפנימי. שאלת השאלות האמונית היא ההתייחסות לרצון שמיים ולאמונה הדתית בשאלות הקרדינליות ביותר, כגון: היכן ללמוד, ממה להתפרנס היכן לגור ובעיקר - עם מי להתחתן. במקום בו מצוי פער גדול בין אמונתו של האדם לבין הדמות עמה הוא בחר להקים בית ניתן ללמוד כי בית זה נבנה מכוחה של אהבה, משיכה הדדית, קרבה וכדו', ומשקל יראת השמיים של הבוחר נמוך יותר. כאמור לעיל, אין עניין זה ניתן למדידה, ואין

בין רפורמה להתחדשות דתית

איש בעולם היכול להעניק ציון ביראת שמיים על בסיס מעשים חיצוניים. אולם גם להצהרת כוונות משמעות, ולמעלה מכך – לתחושת בטן פנימית, שאעסוק בה בהמשך. במקום בו מצויה קריאה להתחדשות דתית הדברים חשובים ומשמעותיים כפליים. אם אכן נכון מבחינה סטטיסטית כי קיימת פונקציה הפוכה בין המקומות בהם קוראים להתחדשות זו לבין טיב כיסוי הראש ומשמעותו הדבר מעיד כמאה עדים כי מדובר בסכנה רוחנית. הדבר נכון לא רק בכיסוי הראש לנשים אלא גם במגמה המקבילה - כיסוי הראש של הגברים. זהו אמנם סמל בלבד, אולם הוא מעיד כאמור על טיב ההתייחסות.

מדבר שקר תרחק:

מעטים הם הדינים בהם התורה שבכתב מצווה להתרחק. בדרך כלל אלו סימניה של תורה שבעל פה, הבונה מחיצות וסייגים כדי שלא ייפגעו מצוותיה של התורה שבכתב. התורה שבכתב עוסקת באיסור עצמו. אולם, בעוסקה בסוגיית האמת מצווה התורה שבכתב על התרחקות מן השקר - "מדבר שקר תרחק". חכמי התורה שבעל פה הרחיבו את גבולות השקר (בעיקר במסכת שבועות לא ע"ב) גם לענייני חנופה ואמירת אחד בפה ואחד בלב. הפער הבלתי נסבל בין אמירות שאדם אומר לעצמו ובין אלה שהוא מציג כלפי חוץ הופך להיות אחד מאבני הבוחן של ההתרחקות מן השקר. לכך יש השפעה לא רק על התנהגותו המוסרית של האדם אלא גם על עמדותיו הציבוריות. חלק בלתי נפרד מהתחדשות התורה קשור בחיבור שבין התורה לבין כלל ישראל. הרצון הוא כי התורה לא תישאר נחלת קבוצה מצומצמת בלבד, אלא תמצא את התייב ואת הדרך להיות רלוונטית לאומה כולה, על שלל תחומי ההתעניינות וההתעסקות של רבדים שונים באוכלוסייה. כך תשוב התורה להיות מורשה קהילת יעקב ולא מורשת קהל המאמינים בלבד. לצורך כך, יש צורך במאמץ נרחב לקשר בין עולמה של תורה לבין עולמם של אנשים רבים, וחלק ממבקשי התחדשות התורה עוסקים בכך. גם בעבר היו התקופות בהן נאלצו תופשי התורה לצאת כלפי חוץ תקופות של התפתחות והפרייה של הדיון האמוני. ברם, לעתים יוצא שכר הלימוד בהפסדו, ומתגלית סכנה ההולכת ומשתלטת על מבקשי ההתחדשות. במוקד הסכנה עומד המחיר שהם מוכנים לשלם תמורת התקבלות דבריו, והפער הבלתי נסבל בין אמיתות הנאמרות בבתי המדרש לבין אלה הנאמרות בחוץ. כדי שהסברים והוראות הלכתיות תתקבלנה על לב השומעים מתורגמת ההלכה לשפה רציונלית העשויה להתקבל על דעתו של אדם. לקביעת המדד להתחדשות דתית על בסיס התקבלות התורה על דעת בני אדם סכנה מרובה יש בה, הן במישור התיאולוגי הבסיסי, והן במישור המוסרי האישי.

מדד זה, המרחיק את תנועת ההתחדשות מבקשת שם שמיים באמת, לוקה בשתיים. לעתים מדובר בלבישת מעטה חיצוני, בו מעדיף האדם למצוא חן בעיני בשר ודם יותר מאשר בעיני הקב"ה. בדרך זו הוא משמיט את מה שאינו נראה בעיניו והופך להיות שופטו של ריבונו של עולם. כאן מדובר בעניין אתי, ובחולשה אנושית. בעיה שניה כבר מהותית יותר - מדד זה מביא את ההתחדשות הדתית לריחוק אמוני. הפער בין הלב לבין הפה אינו עומד על כנו. כיוון שנסתמה בפניו הדרך לאמר באמת את שבלב כלפי חוץ, סתימת הפער נעשית על שינוי הלב. וכך מתבצר התוך הפנימי בעניינים הנראים יפה וטוב בעיני הבריות, ואת אלה שאינם מובנים כלל הוא דוחה.

משקל ההתחדשות:

אחת התופעות הבולטות של העוסקים בסוגיות אלה היא ההתמקדות בשאלת התחייה הדתית בלבד. בדרך כלל, ביטאוניס המייחדים מקום רב לשאלה זו, עם כל חשיבותה והשפעתה הרבה, רואים בה חזות הכל. המעיין בירחונים אלה מגלה כי על שלושה דברים עומד העולם היהודי - על מעמד האשה, ההכרעה האישית ואי-ההתחבאות מאחורי כתפי הרבנים ופשרנות מדינית. אמנם, לא ניתן לצמצם ולכנס את כל הקשר בין אדם לאלוקיו לתוך דיון זה בלבד. חובת ההתמדה בתלמוד תורה, המאבק כנגד יצרא דעריות, העמקת הדביקות ותיקון המידות, הרחבת המוסר האישי - אלה ועוד עניינים אחרים ממשיכים לעמוד בראש עולמו האמוני של האדם. כאשר ההתחדשות הדתית תופשת את המקום הבלעדי ניכר כי אין מדובר דווקא בבקשת אמת צרופה של עבודת אלוקים. לא ניתן התעלם מן העובדה כי כמעט כל הירחונים, הביטאוניס והדיונים העוסקים בשאלות אלו מתמקדים בשאלת השינוי ומתעלמים מן המסורת, תובעים שינוי בהלכה וממעטים לעסוק בהעמקת חובת הציות לדרישותיה, מציירים תמונה כאילו בעיית היהדות כולה ממוקדת במעמד האישה וסמכות הרבנים ומתעלמים משאלת המשך מסורת בית הדין הגדול וכדו'. והלוא קשת החיים הרוחניים האמוניים רחבה בהרבה, ויש בה תחומים נרחבים שאינם מושפעים מסוגיית ההתחדשות הדתית, בין אם מדובר בתחום ייחוד הכוונות והרצונות ובין אם מדובר בתחומים הלכתיים מעשיים. במקום בו אין אתה מוצא רצון תמידי להגדלת תלמוד תורה, לשמירת צניעות וקדושה ודומיהם, אלא רק הדגשה מתמדת של עצמאות לומדי התורה, מעמד האישה ומלחמה בצרות האופקים של קבוצות אחרות מתעורר החשש שמא מן העניין כולו לא תצא ברכה.

לשאלת המשקל עצמה משקל גדול. יותר מאשר התכנים העצמיים של כל תנועה תלויה משמעותה במקום אותו היא תופשת. המקום מבטא את מעמד התפישה האידיאית, ואת מצבו כאשר הוא נפגש בערכים אחרים הסותרים אותו. אם תלווה ההתחדשות האמונית בניסיון מתמיד למצוא חן בעיני הבריות ולתרגם את תורת ישראל לשפה הנהוגה בתרבות הישראלית של היום היא תהפוך לתנועת רפורמה, בין אם בשל השקר המצוי בה ובין אם חס וחלילה ייהפך שקר זה לאמת פנימית.

נפתולי אלוקים:

מעבר לכל העניינים שלמעלה, יש לחדד עניין אחד יסודי ביותר, הנוגע במה שמעבר למצוות המעשיות. נראה כי לו היה הרמב"ם נשאל מהו הספר המרכזי בתנ"ך עליו הוא מבסס את אמונתו היה מציין את ספר בראשית. לו ריה"ל היה נשאל שאלה דומה היה קורא בשם ספר שמות. אולם נראה כי הרבה מעבר להתחדשות הדתית המצוותית אנו נעים עתה לעבר כיוון אחר לחלוטין והוא ספר שיר השירים. בזה אין בכדי לפגוע בתלמוד תורה ובצדדים האינטלקטואליים של תורה, אלא הוספת מימד נוסף ההולך ונתבע יותר בדורנו.

שכן עולם האמונה המתחדש אינו נוגע בשאלות ההלכתיות בלבד אלא בטיב החוויה הדתית. עד שאנו עוסקים בשאלת טיב המעשה הדתי המבטא את התוכן האמוני העמוק יש צורך לעסוק באמונה עצמה. רבי עקיבא שהכריע כי ספר שיר השירים הוא קודש הקודשים לימוד בכך כי אין האמונה אלא שיר אהבה מסובך בין נערה מעין גדי לבין המלך בירושלים, והיא היא שירת האדם ליוצרו והברוא לבוראו. באמונה זו באים לידי ביטוי תחושות של רצוא ושוב, מכיסופים ומשיכה

בין רפורמה להתחדשות דתית

ועד לדחייה וריחוק, ומבקשת כיבוש האהבה לתביעת שמירת החירות הפנימית. סוד זה ידוע היה הן לראייה קוק והן לרי"ד סלובייצ'יק, ושניהם ייחסו משקל נכבד לשיר זה. החוויה הדתית האינטימית היא העומדת במוקד הכיסופים לקרבת אלוקים לא פחות מעיסוק בשאלות מעשיות הנוגעות לתמורות בהלכה, ונובעות מבקשת תגובה למציאות משתנה, נבחנת, לדוגמה, תביעת ההתחדשות גם בעוצמת התפילה. שם עומד האדם אל מול קונו, ודבק בו לא דרך כליו האינטלקטואליים, ואף לא דרך האידיאולוגיות הגדולות. התפילה היא מקומם של התחושות הילדותיות והריגשיות, עבודת השם ודביקות בו. בנוגע לדין, התפילה מהווה מבחן לאדם האם טענתו בדבר התחדשות דתית נוגעת באמת בדביקות האלוקית או שמא מדובר באחיזת חרב פיפיות בידו.

הציפייה לעתיד:

המכנה המשותף של ראשי הפרקים שלעיל נובע מהחיפוש אחר אינדיקציות המלמדות על המוטיבציה להתחדשות, לאמר: ההנחה היא כי הרפורמה וההתחדשות הדתית רחוקות זו מזו מרחק הדק כחוט השערה, ואף על פי ששניהן נמצאות בשני קצוות שונים הן דומות מאוד זו לזו. ההבחנה בין שתיהן קשה מאוד, ועל כן אין לנו אלא לפרוט הבחנה זו לפרוטות ולבקש אמות מידה להתבוננות. אולם אין למקד את שאלת ההתחדשות הדתית בקיום מצוות ובטוהר הכוונות אלא יש לבחון גם את החזון והחלום הרחוק.

כשמגדירה התורה את ייחוד אמונת עם ישראל היא מציינת שתי עובדות: ראשונה בהן היא מערכת המצוות: ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנכי נתן לפניכם היום. אולם העניין היסודי הוא "כי מי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו כדי אלקינו בכל קראנו אליו". התורה מדגישה כי הקשר בין אלוקים ואדם הינו קשר דו-סטרי, בו נגלה אלוקים לבני אדם וקרוב אליהם. קרבת אלוקים זו נפגמה עם שקיעת שמש הנבואה וחורבן המקדש, אולם היא עומדת בראש כל נבואות הישועה והגאולה. הציפייה כי אור ד' ישוב לשכון בציון, מקדש יעמוד על מכוננו וכהנים יהיו בעבודתם יחד עם לוויים בשירם ובזמרם, היא בסיס הכמיהה עתיד המזהיר.

במרכז כל התחדשות אמונית צריכה לעמוד הציפייה לתקופת זוהר זו. יש שהרחיבו את גבול הציפייה גם לפעולות מעשיות - אם בדרך של התקשרות למעשי המקדש, אם בדרך של חיפוש אחר נבולות מעולם נבואי, אם בהכשרת כוחות הדמיון והרגש ואם בשיבה ללימוד ולעיון פנימי בתורת הסוד. אולם גם ללא השלכה מעשית מתמקת בקשת התחייה היהודית באלה. לפיכך, בניית פירמידה מן המסד ועד הטפחות, לאמור: מהתמודדות עם שאלת עבודת ד' המעשית במקום הקודש, בקורבנות ובעבודות אחרות, ועד לתקווה המשיחית לחידושה של הנבואה והתגלות ד', היא חלק אינטגרלי מכל ראייה עתידית. לא לחינם הייתה עקירת המקדש והציפייה לשוב לציון אחת הפעולות הראשונות שעשתה הרפורמה. במקדש אין מקום להאדרת העצמי בלבד, ואין הוא מהווה כיסוי לרצונות אישיים המתחפשים להתעלות דתית. בבית אלקים נהלך ברגש, בשמירה על

בין רפורמה להתחדשות דתית

מורא מקדש ודיני מחיצות הקודש, ושם מתברר כי עיקר יעודו של האדם הוא לשכן שמו שם ולא לבנות מגדל בבל מודרני, בבחינת **ונעשה לנו שם**.

והריחו ביראת ד':

לאחר כמה פעמים בהם רימה שמשון את דלילה ושיקר כשהתייחס למקור כוחו היא משתכנעת שתשובתו האחרונה היא אמת, למרות שעוד לא עמד במבחן. התנהגותה תמוהה, שכן מי שנכווה ברותחין נזהר אפילו בפורשים, והיא שנכוותה כבר בשקריו צריכה להסתייג מנתינת אמון מוחלט בתשובתו עד שהם ייבחנו במציאות. חז"ל, המבארים את התנהגותה, נוקטים באחת הפרשנויות בביטוי 'ניכרים דברי אמת', לאמור: יש תדר מיוחד בדברי אמת אותו יכולה אוזן רגישה לקלוט ולחוש האם מדובר בהעמדת פנים או בקרבת אלוקים מתחדשת. תשובה זו מדגישה כי למרות כל הניסיונות לקבוע אמות מידה ולבחון בעזרת קריטריונים חיצוניים תהליכים פנימיים לעולם תישאר תחושת הבטן, האינטואיציה, רגישות האוזן וההזדהות הפנימית אמת המידה היסודית של ההכרעה.

לתנועת התחדשות דתית, השומרת על טוהר כוונותיה ועל הניסיון הכן לכווין לרצון שמיים, ריח משלה. זהו ריח תלמוד התורה וההקפדה במצוות, הערנות האינטלקטואלית והריגוש הילדותי, הסגנון העדין והחיפוש אחר אמת פנימית. כשם שתלמוד תורה עצמו יכול להיות סמא דמוות למשמאילים בו, כך כל עניין הכרוך בבקשת קרבת אלוקים מחודשת. מובן הדבר כי אף אי היענות לה במקום בו היא נדרשת מביאה לניכור וריחוק. משום כך, נכון יהיה להרחיב את גבול הדיון ולנסות להעמיד קריטריונים שיוכלו להבחין בין אלו לאלו, ולהגדיל את מקומה של האמונה.